

Dwa pojęcia refleksyjności w antropologii Karola Wojtyły

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie i analiza filozoficznej koncepcji refleksyjności zawartej w książce *Osoba i czyn* Karola Wojtyły. Koncepcja ta ma dwa wymiary – teoretyczny i praktyczny. Głównym przedmiotem tego artykułu jest wymiar teoretyczny.

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej omawiam filozoficzny kontekst problematyki refleksyjności, przedstawiając, po pierwsze, filozoficzne rozumienie pojęcia refleksji oraz, po drugie, sytuując omawianą problematykę w kontekście antropologicznych rozważań Wojtyły. W części drugiej artykułu dokonuję przedstawienia i analizy koncepcji refleksyjności zaprezentowanej przez Wojtyłę w jego książce *Osoba i czyn*. W trzeciej części artykułu sygnalizuję kwestie praktyczne podejmowane przez Wojtyłę, czyli znaczenie refleksyjności dla problematyki moralnej i egzystencjalnej.

Słowa kluczowe: interioryzacja, Karol Wojtyła, odzwierciedlenie, refleksja, refleksyjność, samowiedza, świadomość, wiedza

Karol Wojtyła kojarzony jest przede wszystkim jako myśliciel chrześcijański, a w szczególności jako etyk-personalista oraz teolog, wypowiadający się jako Głowa Kościoła Katolickiego. W dociekaniach filozoficznych zajmował go jednak nie tylko etyczny i religijny wymiar ludzkiej egzystencji – interesował go raczej człowiek jako całość duchowo-cieleśna, żyjąca w określonych warunkach społecznych i intelektualnych. W swoich badaniach antropologicznych zajmował się on więc także problematyką epistemologiczną i właśnie w tej dziedzinie rozwinął bardzo ciekawe, choć mniej znane, koncepcje. Jedną z nich jest teoria świadomości. Według tej koncepcji podstawową funkcją świadomości jest refleksyjność. Funkcja refleksyjności jest przedmiotem szczegółowych analiz Wojtyły w jego książce *Osoba i czyn*¹. Autor wyróżnia w niej dwa przejawy tej funkcji, konstytutywne wobec świadomości – prześwietlająco-odzwierciedlający oraz interioryzujący. Rozróżnienie to daje podstawę do mówienia o dwóch pojęciach refleksyjności zawartych we wskazanej książce.

¹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994.

Celem artykułu jest przedstawienie i analiza filozoficznej koncepcji refleksyjności zawartej w książce *Osoba i czyn* Wojtyły. Koncepcja ta ma dwa wymiary – teoretyczny i praktyczny. Główny przedmiot tego tekstu stanowi wymiar teoretyczny.

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej omówiony został filozoficzny kontekst problematyki refleksyjności oraz przedstawione, po pierwsze, filozoficzne rozumienie pojęcia refleksji, po drugie – usytuowanie omawianej problematyki w kontekście antropologicznych rozważań Wojtyły. W drugiej części artykułu dokonano przedstawienia i analizy koncepcji refleksyjności zaprezentowanej przez Wojtyłę w jego książce *Osoba i czyn*. W trzeciej części tekstu zasygnalizowano kwestie praktyczne podejmowane przez Wojtyłę, czyli znaczenie refleksyjności dla problematyki moralnej i egzystencjalnej.

Filozoficzny kontekst problematyki refleksyjności. Filozoficzne pojęcie refleksji

Termin *refleksja* pochodzi od łacińskiego *reflexio, reflectere* – zaginanie, przechylenie do tyłu, odbijanie (np. światła)². *Słownik języka polskiego* podaje kilka możliwych znaczeń tego terminu:

- (a) «głębsze zastanowienie się nad czymś, wywołane silnym przeżyciem»; (b) «myśl lub wypowiedź, będąca wynikiem takiego zastanowienia się»; (c) filoz. «zwrócenie się podmiotu myślącego ku własnej aktywności»; (d) filoz. «czynnik aktu świadomości stanowiący o tym, że spełniając go, uprzytamniamy sobie jego zachodzenie»³.

Przytoczone definicje wskazują na to, że potocznie refleksję rozumie się jako czynność lub wytwór czynności rozważania czegoś czy namysłu nad czymś⁴, w filozofii z kolei refleksję, w znaczeniu najbardziej ogólnym, identyfikuje się przede wszystkim ze świadomością lub samoświadomością⁵. Bardziej szczegółowe opisy, dookreślające filozoficzny sens terminu *refleksja*, znajdujemy m.in. w artykułach Wojciecha Chudego. W jednym z jego encyklopedycznych tekstów czytamy, że refleksja to „czynność umysłu polegająca na ujmowaniu lub tylko uświadamianiu własnych aktów (w tym samej refleksji) w aspektach ich istnienia, zawartości, struktury i przebiegu”⁶. Analizowana z perspektywy

² W. Chudy, *Refleksja*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Lublin 2010, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/refleksja.pdf>, dostęp 23.12.2016.

³ *Refleksja*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. J. Bralczyk, Warszawa 2005, <https://sjp.pwn.pl/sjp/refleksja;2573649.html>, dostęp 23.12.2016.

⁴ J. Wojtysiak, *Słownik terminów filozoficznych*, [w:] A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 2001, s. 404.

⁵ Tamże, s. 409.

⁶ W. Chudy, *Refleksja*, dz. cyt., s. 1.

metodologicznej refleksja bywa utożsamiana np. z intuicją intelektualną, która jest typem poznania bezpośredniego⁷.

Z przywołanych opracowań wynika zatem, po pierwsze, że refleksja jest aktem świadomości. Po drugie natomiast, że jest ona szczególnym rodzajem aktów poznawczych, których przedmiotem mogą być wszelkie treści mentalne, dotyczące zarówno samego podmiotu refleksji i jego aktywności, jak i odnoszące się do tego, co „na zewnątrz” podmiotu, a z czym wchodzi on w poznawczy kontakt. Najważniejsze cechy tak zdefiniowanej refleksji to przezroczyistość, czyli zdolność do niezatrzymywania na sobie uwagi podmiotu reflektującego⁸ oraz samozwrotność, czyli możliwość przedmiotowego ujęcia swoich własnych aktów (stąd mówi się o tzw. metarefleksji, czyli refleksji o refleksji)⁹.

Tak pojętą refleksję (w znaczeniu zarówno czynności, jak i wytworu) można podzielić na wiele rodzajów ze względu na kryteria o różnym stopniu szczególności. Klasycznie w filozofii wyróżnia się dwa najogólniejsze podziały refleksji, które można określić jako podział horyzontalny i podział wertykalny.

Pierwszy z tych podziałów, horyzontalny, dokonuje się ze względu na lokalizację aktów refleksji w polu świadomości. Akty te mogą znajdować się w centrum świadomości jednostki lub poza tym centrum, rozciągającym się aż do granic świadomości.

Refleksja umiejscowiona w centrum świadomości staje się głównym aktualnym tematem świadomości i jest nazywana refleksją aktową (*reflexio in actu signata*)¹⁰. Przykładem zachodzenia refleksji tego rodzaju może być sytuacja, w której dana osoba rozważa czy analizuje swoje własne lub czyjeś postępowanie lub poglądy w jakiejś kwestii.

Z kolei refleksja ulokowana poza centrum świadomości, a więc nie stanowiąca jej głównego tematu, jej głównej treści, jest stale obecna na peryferiach świadomości i współwystępuje ze wszystkimi centralnymi i peryferyjnymi treściami świadomości. Ten drugi rodzaj refleksji nazywany jest refleksją nieaktową lub towarzyszącą (*reflexio in actu exercito*)¹¹. Przykładem zachodzenia refleksji tego rodzaju może być sytuacja, gdy dana osoba, oglądając film w telewizji, jednocześnie zdaje sobie sprawę z tego, że obok niej siedzi osoba, z którą ten film ogląda. W sytuacji takiej zdawanie sobie sprawy z obecności drugiej osoby nie znajduje się w centrum świadomości, ponieważ centrum to jest zajęte

⁷ M. Walczak, *Intuicja jako typ poznania, wiedzy i dyspozycji*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2011, nr 2, s. 132–133.

⁸ Cechę tę posiadają też potencjalnie, np. czytany tekst – czytając powieść kryminalną na ogół nie zatrzymujemy się na samych słowach, znakach, ale automatycznie uchwytujemy od razu do ich treści.

⁹ W. Chudy, *Refleksja*, dz. cyt., s. 1.

¹⁰ Tamże; por. M. Walczak, *Intuicja jako typ poznania...*, dz. cyt., s. 132–133.

¹¹ Tamże.

oglądaniem filmu. W omawianej sytuacji, zdawanie sobie sprawy z obecności osoby siedzącej obok i oglądającej ten sam film, jest stale obecne na peryferiach świadomości podmiotu i stanowi coś w rodzaju tła dla treści centralnych – w tym właśnie sensie „towarzyszy” treściom centralnym.

Przedstawiony wyżej podział horyzontalny ma swoje źródła w filozofii średniowiecznej (stąd łacińskie nazwy podane w nawiasach), a jego obecność zaznacza się zarówno we współczesnych nurtach kontynuujących filozofię scholastyczną¹², jak i w fenomenologii¹³.

Drugi klasyczny podział refleksji dokonuje się w porządku wertykalnym, czyli ze względu na niższy lub wyższy poziom abstrakcyjności przedmiotu refleksji¹⁴.

Pierwszym (niższym) rodzajem jest tutaj refleksja na poziomie przedmiotowym. Dotyczy ona wszystkich treści umysłowych, których przedmiotem jest rzeczywistość dostępna w codziennym doświadczeniu. Refleksja odnosi się tu do potocznego (nienaukowego) poznania siebie, innych ludzi oraz otaczającego świata. Innymi słowy, jest to uświadamianie sobie własnego doświadczenia, którego treścią mogą być zarówno postrzeżenia zmysłowe, wspomnienia, myśli, emocje własne lub cudze, bardziej lub mniej złożone stany i procesy psychiczne i cielesne (własne lub należące do innych ludzi i zwierząt), własne lub cudze motywacje, pragnienia, etc. Ten rodzaj refleksji jest podstawą codziennego życia każdego człowieka, jest podłożem wszystkich świadomych działań, interakcji społecznych, planowania własnych aktywności¹⁵. Przykładem refleksji tego rodzaju jest sytuacja, w której dana osoba uświadamia sobie własne zderzenie bądź jego faktyczne lub możliwe przyczyny. Innym przykładem refleksji przedmiotowej jest sytuacja, gdy osoba zdaje sobie sprawę z tego, że widzi się przed sobą zieloną łąkę.

Drugi rodzaj refleksji dotyczy treści metapredmiotowych, a więc pozostających na wyższym poziomie abstrakcyjności czy uteoretyzowania. Ten rodzaj refleksji jest fundamentem wszystkich dziedzin wiedzy, jest to więc refleksja na poziomie teoretycznym, dotycząca treści ogólnych¹⁶.

Wydaje się, iż treścią refleksji przedmiotowej jest doświadczenie jednostkowe, subiektywne, refleksji metapredmiotowej natomiast – doświadczenie zobiektywizowane, czyli intersubiektywnie komunikowalne i sprawdzalne. Oba rodzaje refleksji mogą wystąpić jako aktywne (centralne dla świadomości) lub nieaktowe (towarzyszące).

¹² M. A. Krąpiec, *Funkcja refleksji w analizie czynu moralnego*, „Roczniki Filozoficzne” 1980, nr 2, s. 114–117.

¹³ M. Walczak, *Intuicja jako typ poznania...*, dz. cyt.

¹⁴ W. Chudy, *Refleksja*, dz. cyt., s. 1.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

Analiza pojęcia refleksji pozwala zrozumieć, czym jest refleksyjność, która stanowi temat właściwy niniejszego artykułu. Refleksyjność rozumiem jako zdolność podmiotu do podejmowania refleksji któregośkolwiek rodzaju.

Refleksyjność w kontekście antropologicznych rozważań Wojtyły

Wojtyła analizuje refleksyjność przede wszystkim w odniesieniu do świadomości jednostkowej. Dokonuje on więc metaprzecieżmiotowej refleksji nad refleksją przedmiotową. Oznacza to, że nie rozważa on konkretnych treści danej jednostkowej refleksji, lecz próbuje uchwycić stałe elementy, występujące w każdej jednostkowej refleksji. Stara się odpowiedzieć na pytanie o strukturę i funkcję refleksyjności – zarówno tej przebiegającej aktowo, jak i towarzysząco. Jest tak dlatego, że głównym celem antropologicznych rozważań Wojtyły jest poznanie człowieka jako bytu osobowego, czyli jako bytu z natury jednostkowego, wolnego, rozumnego i świadomego, który swoją naturę dzieli ze wszystkimi innymi ludźmi.

W swojej antropologii Wojtyła czerpie głównie z dwóch tradycji filozoficznych: arystotelesowsko-tomistycznej oraz fenomenologicznej. W punkcie wyjścia swoich analiz przyjmuje bowiem określoną koncepcję człowieka, wywodzącą się właśnie ze wspomnianej tradycji. Zgodnie z tą koncepcją człowiek jest jednością duchowo-cielesną, w której podstawą wszelkiego dynamizmu jest zasada aktualizacji potencjalności (łac. *actus-potentia*). Mimo iż Wojtyła zakłada koncepcję człowieka znaną z filozofii klasycznej, zauważa również braki klasycznego sposobu uprawiania antropologii filozoficznej. Sposób ten polega na zastosowaniu do badania struktury bytu ludzkiego tych samych metod, które stosuje się do opisu jakiegokolwiek innego bytu. Ogólniej ujmując, metody filozofii klasycznej przyjmują przede wszystkim zewnętrzną (przedmiotową) perspektywę badania człowieka, nie traktując poważnie faktu, że dzięki introspekcji posiadamy dodatkowe źródło wiedzy na temat ludzkiej natury. Wojtyła w tym właśnie widzi fundamentalne braki koncepcji klasycznych. Uważa on bowiem, że w budowie filozoficznej wiedzy o człowieku perspektywa wewnętrzna jest nie mniej istotna niż zewnętrzna.

Możliwości metodologiczne, pozwalające na ujęcie człowieka z perspektywy jego przeżyć wewnętrznych, zauważa Wojtyła w fenomenologii, która stanowi drugi kontekst rozważań antropologicznych omawianego autora.

Refleksyjność jako podstawowa cecha świadomości. Charakterystyka świadomości

Mimo iż jedną z kluczowych inspiracji Wojtyły były koncepcje fenomenologiczne, również ich nie przyjmuje on w całości i bezkrytycznie. W książce *Osoba i czyn* pisze bowiem:

Inaczej niż klasyczna fenomenologia uważamy, że poznawcza racja bytu świadomości oraz właściwych jej aktów nie polega na wnikaniu w przedmiot, na obiektywizacji, która przynosi z sobą rozumienie czy konstytucję przedmiotu¹⁷.

Cytat ten sygnalizuje charakterystyczny rys koncepcji świadomości prezentowanej przez Wojtyłę. Zdaniem fenomenologów podstawową funkcją świadomości jest współkonstituowanie wiedzy, nadawanie sensu danym doświadczeniom. Wojtyła natomiast sądzi, że o ile świadomości można przyznać pewną istotną rolę w procesie poznawczym, to rola ta nie polega na porządkowaniu materiału dostarczanego nam przez zmysły. Sądzi on tak dlatego, że jego koncepcja doświadczenia zawiera w sobie szczególny rys kantowskiej teorii poznania. Wojtyła, wbrew fenomenologom, twierdzi bowiem, że nasze doświadczenie zawiera w sobie element pochodzący ze zmysłów oraz element pochodzący z intelektu, dlatego pisze: „każde doświadczenie jest zawsze zarazem jakimś rozumieniem”¹⁸. Podobnie, zdaniem Kanta, nasze doświadczenie nigdy nie jest „czysto empiryczne”, ale jest współkonstituowane przez zmysłowość i intelekt¹⁹. U Wojtyły proces poznawczy w szczególności pomyślany jest inaczej niż w koncepcji Kanta. Wojtyła nie spekuluje bowiem na temat źródeł pierwotnej konceptualizacji czy też pierwotnej sensowności danych naszego doświadczenia – poprzestaje jedynie na stwierdzeniu, że doświadczenie pierwotnie zawiera w sobie czynnik intelektualny. Czynnik ten, zdaniem Wojtyły, będąc procesem przedświadomym, jest zarazem na tyle „samodzielny”, że na tym właśnie poziomie przedświadomości generuje indukcyjną wiedzę na bazie wszystkich informacji, które docierają do podmiotu. Wojtyła uważa, że szczególnym przypadkiem tak zdobytej wiedzy, jest wiedza na temat siebie samego, czyli samowiedza.

Autor *Osoby i czynu* twierdzi nawet, że świadomość pojawia się dopiero dzięki tej przedświadomej wiedzy. Innymi słowy uważa on, że wiedza jest warunkiem możliwości zaistnienia świadomości oraz stanowi granice świadomości. W tym sensie świadomość jest uwarunkowana przez podstawowe procesy poznawcze człowieka, a także jest wobec nich bierna²⁰.

W związku z tym, zdaniem Wojtyły, świadomość pełni inną funkcję w procesie poznawczym, niż sądzili fenomenologowie. Zgodnie z myślą omawianego

¹⁷ K. Wojtyła, *Osoba i czyn...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁸ Tamże, s. 52.

¹⁹ F. Copleston, *Historia filozofii*, t. 6, Warszawa 2005, s. 205.

²⁰ K. Wojtyła, *Osoba i czyn...*, dz. cyt., s. 80–82.

autora, funkcją tą jest właśnie refleksyjność, która, zdaniem Wojtyły, przejawia się w strukturze ludzkiej świadomości w dwóch aspektach – prześwietlająco-odzwierciedlającym i interioryzującym. Aspekty te wydają się na tyle różne, że w stosunku do pierwszego Wojtyła stara się stosować termin *refleksyjny*, natomiast do drugiego *refleksywny*²¹, stąd wydaje się, że można mówić o dwóch pojęciach refleksyjności zawartych w jego analizach antropologicznych.

Refleksyjność prześwietlająco-odzwierciedlająca

O prześwietlająco-odzwierciedlającej funkcji świadomości Wojtyła pisze tak:

świadomość nie ogranicza się tutaj do prostego odbicia tego wszystkiego, co stanowi równocześnie przedmiot zrozumienia i wiedzy – w szczególności zaś samo-zrozumienia i samowiedzy – ale swoiście prześwietla to wszystko i w takim prześwietleniu właśnie odzwierciedla²².

W innym miejscu pisze też, że funkcja ta polega na zdolności do „utrzymywania w umysłowym świetle wszystkiego, co poznawczo dane, aby przedmioty i ich znaczenia poznawcze mogły się odzwierciedlać w świadomości”²³.

Refleksyjność w tym sensie jest logicznie i genetycznie pierwotną funkcją świadomości, lecz wtórną wobec wiedzy. Dopiero dzięki niej wiedza może stać się treścią świadomości, a więc podstawą codziennego życia i nauki (która, zgodnie z myślą Wojtyły, dawałaby nam wiedzę wyższego rzędu). Stosunek tego rodzaju refleksyjności do treści, które ona sama czyni świadomymi, jest inny niż stosunek poznawczy wobec tych treści. W pierwotnym, przedświadomym procesie wiedzotwórczym wszelkie treści są obiektywizowane, traktowane jako przedmioty poznania, jest to więc proces aktywnego porządkowania napływających danych przez ludzki aparat poznawczy. Refleksyjność prześwietlająco-odzwierciedlająca polega na biernym „odtworzeniu” tych uporządkowanych treści i zatrzymaniu w świadomości ich poznawczego znaczenia²⁴. Jedyna aktywność świadomości polega tu nie na ingerencji w dane treści poznawcze (ingerencji w ich uporządkowanie dokonane na wcześniejszym etapie procesu poznawczego), lecz na dokonywaniu selekcji tych treści pod kątem aktualnych celów poznawczych i praktycznych podmiotu. Innymi słowy, refleksyjność prześwietlająco-odzwierciedlająca posiada dwa aspekty, na które wskazuje już sama jej nazwa – prześwietlający i odzwierciedlający.

²¹ Tamże, s. 92.

²² Tamże, s. 90.

²³ Tamże, s. 81.

²⁴ Tamże, s. 89–91.

Funkcję prześwietlającą można, jak sądzę, określić jako aspekt refleksyjności, ponieważ zgodnie z definicjami podanymi na początku tego artykułu, refleksyjność polega na ujmowaniu, uświadamianiu sobie treści poznawczych – funkcja prześwietlająca odpowiada właśnie za uświadamianie wiedzy przedświadomej, z tym, że nie całej nabytej wiedzy, ale tylko wyselekcjonowanej. Gdyby prześwietlanie przedświadomej wiedzy nie zachodziło, świadomość zostałaby zalana przez nadmiar treści²⁵. Wydaje się, że prześwietlanie odbywa się na granicy tego, co świadome i nieświadome, i – metaforycznie ujmując – polega na wpuszczaniu lub niewpuszczaniu poszczególnych treści na teren świadomości. Odzwierciedlanie natomiast odbywa się już całkowicie po stronie świadomości i polega na przedstawianiu sobie wyselekcjonowanych treści poznawczych.

Ponadto tę dwuaspektową (prześwietlającą-odzwierciedlającą) funkcję świadomości nazwać można obiektywizującą, ponieważ, będąc bierną w stosunku do ujmowanej wiedzy, nie zmienia ona nic w treściach, które czyni świadomymi. Treści te odzwierciedlane są jako pozostające w takiej samej relacji do podmiotu, w jakiej refleksyjność je zastała, czyli jako przedmioty poznania w opozycji do podmiotu poznania, a inaczej mówiąc, jako obiekty zainteresowania poznawczego.

Wydaje się, że funkcję prześwietlającą-odzwierciedlającą można uznać za przejaw ludzkiej refleksyjności w znaczeniu niemal dosłownym. Świadomość rozumiana jest tu bowiem z jednej strony jako zwierciadło odbijające to, z czym podmiot wejdzie w poznawczy kontakt, a z drugiej strony jako światło, dzięki któremu odzwierciedlenie czegokolwiek jest w ogóle możliwe. To, co subiektywne (świadomość) jest tu więc refleksem tego, co obiektywne (wiedza).

Refleksja prześwietlającą-odzwierciedlającą jest przez Wojtyłę utożsamiana z introspekcją, czyli uświadamianiem sobie własnych myśli, uczuć, relacji do innych itd. Może być ona zarówno towarzysząca (peryferyjna), jak i aktowa (centralny temat świadomości)²⁶.

Refleksyjność podmiotowa (interioryzująca)

Refleksyjność podmiotowa, zwana przez Wojtyłę refleksywnością (refleksywną funkcją świadomości), polega na upodmiotawianiu, jak określa to autor, tego, co przedmiotowe. Pisze on:

²⁵ Wydaje się, że refleksyjność w funkcji prześwietlającej odpowiadałaby przynajmniej do pewnego stopnia temu, co w psychologii nazywa się uwagą, por. E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2006, s. 177–228.

²⁶ K. Wojtyła, *Osoba i czyn...*, dz. cyt., s. 78–91.

Ów zwrot ku podmiotowi jako funkcja świadomości jest czymś innym niż samo odzwierciedlenie. W odzwierciedleniu (dzięki samowiedzy) ten człowiek, który jest podmiotem i stanowi swoje własne Ja, występuje jeszcze wciąż jako przedmiot. Zwrot refleksywny świadomości sprawia, że przedmiot ten, właśnie dlatego, że ontologicznie jest podmiotem, przeżywając własne Ja, przeżywa zarazem siebie jako podmiot²⁷.

Innymi słowy, refleksyjność (w aspekcie refleksyjności) jest warunkiem postrzegania treści świadomości jako własnych, *ja* przedmiotowego jako *ja* podmiotowego, czynów jako własnych. Warunkuje ona poczucie podmiotowości, a zwłaszcza poczucie sprawczości. Ta upodmiotawiająca funkcja świadomości zwana jest również interioryzacją. Jest ona wtórna zarówno wobec wiedzy (i samowiedzy), jak wobec świadomości prześwietlająco-odzwierciedlającej, opisaney w poprzednim paragrafie. Oznacza to, że warunkiem jej zajścia jest wcześniejszy proces uzyskania i uświadomienia sobie wiedzy o świecie i o sobie samym. Granice refleksyjności wyznacza zatem nie tylko wiedza – jak to było w przypadku wcześniejszego rodzaju refleksyjności – lecz także ta wcześniejsza refleksyjność, prześwietlająco-odzwierciedlająca. Ponadto, według Wojtyły, refleksja interioryzująca jest ostateczną racją bytu świadomości, ponieważ dopiero dzięki niej człowiek postrzega siebie jako osobę. Innymi słowy, refleksyjność jest to doświadczanie siebie jako autonomicznego podmiotu poznania i działania²⁸.

W związku z tym wydaje się, że funkcję refleksywną świadomości można uznać za przejaw ludzkiej refleksyjności w sensie właściwym, ponieważ uświadomieniu podlega to, co istotowe w człowieku, co odróżnia go od innych istot żywych. Ona również, jak refleksyjność opisana w poprzednim paragrafie, może być zarówno towarzysząca (peryferyjna), jak i aktowa (centralny temat świadomości).

Refleksyjność a postrzeganie siebie

Jeżeli chodzi o bardziej ogólną relację między omówionymi rodzajami refleksyjności, które odnajdujemy w *Osobie i czynie*, to Wojtyła przedstawia tą kwestię następująco:

czymś innym jest być podmiotem, czymś innym – być poznany (zobiektywizowanym) jako podmiot (co zachodzi również jeszcze w odzwierciedleniu świadomościowym), czymś innym wreszcie – przeżywać siebie jako podmiot swych aktów i swych przeżyć²⁹.

²⁷ Tamże, s. 92.

²⁸ Tamże, s. 90–96.

²⁹ Tamże, s. 93.

W cytacie tym zauważamy, że autor wyróżnia trzy poziomy możliwej analizy antropologicznej i odpowiadające im postawy podmiotu wobec siebie: 1) bycie podmiotem – poziom ontologiczny, 2) bycie poznany – poziom epistemologiczny, 3) przeżywanie siebie jako podmiotu – poziom egzystencjalno-aksjologiczny. Wydaje się, że tym poziomom (które są równocześnie określonymi postawami wobec siebie) odpowiadają kolejno: 1) istnienie podmiotu (człowieka), 2) przedświadome procesy poznawcze i refleksja prześwietlająco-odzwierciedlająca, 3) refleksja upodmiotawiająca (istnienie osoby).

Wnioski: refleksyjność w życiu codziennym

Z powyższych analiz wyprowadzić można kilka praktycznych wniosków dotyczących moralności oraz problematyki egzystencjalnej.

W *Osobie i czynie* Wojtyła posługuje się intuicyjnie jasnym rozróżnieniem na świadomość działania i działanie świadome.

Wydaje się, że świadomość działania możliwa jest dzięki refleksyjności na „niższym” poziomie, czyli refleksyjności prześwietlająco-odzwierciedlającej, która jest ściśle związana z samowiedzą i odzwierciedla dokonany czyn oraz jego moralną kwalifikację. Na tym poziomie jednak moralność może być narzucona jednostce z zewnątrz i nie uznawana za własną. Konsekwencją tego może być brak poczucia winy w sytuacji, gdy obiektywnie ktoś zrobił coś złego (np. zabił drugiego człowieka).

Przeżycie działania jako własnego i siebie jako sprawcy możliwe jest dopiero dzięki refleksyjności na „wyższym” poziomie, czyli dzięki interioryzacji czynu oraz jego wartości moralnej. Wydaje się, że jest to pochodną uznania za własny konkretnego systemu wartości. Konsekwencją tego jest poczucie odpowiedzialności moralnej za podejmowane działania.

Innym aspektem praktycznym refleksyjności jest jej ważność egzystencjalna. Refleksyjność interioryzująca „odsłania” bowiem człowieka od wewnątrz, a więc umożliwia uświadomienie sobie siebie jako podmiotu o określonych możliwościach sprawczych i poznawczych. Czyni zatem człowieka bardziej dojrzałym, co jest warunkiem koniecznym zdrowego samorozwoju oraz tworzenia autentycznych i trwałych relacji międzyludzkich, a także, odnalezienia sensu własnego życia. Wojtyła ujmuje to następująco: „spójność samowiedzy ze świadomością wypada uznać za podstawowy czynnik równowagi w życiu wewnętrznym osoby”³⁰. Refleksyjność, zdaniem Wojtyły, należy uznać za warunek pełnowartościowego człowieczeństwa.

³⁰ Tamże, s. 85.

Bibliografia:

- Chudy W., *Refleksja*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2010, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/refleksja.pdf>, dostęp 23.12.2016.
- Copleston F., *Historia filozofii*, t. 6, tłum. J. Łoziński, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2005.
- Krąpiec M. A., *Funkcja refleksji w analizie czynu moralnego (na marginesie pracy K. kard. Wojtyły „Osoba i czyn”)*, „Roczniki Filozoficzne” 1980, nr 2.
- Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 2006.
- Refleksja*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. J. Bralczyk, PWN, Warszawa 2005, <https://sjp.pwn.pl/sjp/refleksja:2573649.html>, dostęp 23.12.2016.
- Walczak M., *Intuicja jako typ poznania, wiedzy i dyspozycji*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2011, nr 2.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- Wojtyśiak J., *Słownik terminów filozoficznych*, [w:] A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.

Two Concepts of Reflectiveness in Karol Wojtyła's Anthropology

Abstract: The aim of this article is to reconstruct and analyze Karol Wojtyła's philosophical conception of reflectiveness as exposed in his book *Osoba i czyn* (eng. *The Acting Person*). There are two general aspects of reflectiveness - theoretical and practical; this paper is focused mainly on the first. The analysis is composed of three sections. Firstly, the philosophical context of reflectiveness is presented by depicting general philosophical meaning of the term and juxtaposing it with Wojtyła's anthropological views. Next, Wojtyła's concept is reconstructed. Finally its moral and existential validity is signalized.

Keywords: awareness, consciousness, interiorization, Karol Wojtyła, knowledge, reflection, reflectiveness, self-knowledge